

УДК 737:090.1]: 378.4 (477. 51) «192-193»
DOI 10.31654/2520-6966-2024-24F-110-256-270

Лейберов О. О.

старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
lejberov@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3846-747X

Нумізматичне зібрання Ніжинської Вищої школи у 20–30-х роках ХХ століття

У статті розглянуто питання історії нумізматичного зібрання Ніжинської Вищої школи в 20-30-х роках ХХ століття. На початок ХХ ст. Ніжинський історико-філологічний інститут був власником однієї з найбільших колекцій монет та медалей, що належали закладам вищої освіти в Україні. Нумізматичне зібрання було цілісною, структуровано, описаною та гарно облаштованою колекцією. У 1917–1921 роках, інституту вдалося зберегти колекцію, але науковий інтерес до вивчення нумізматики в стінах інституту поступово почав занепадати. На початку 1920-х років відбувається відновлення та пожевлення інтересу до даного питання. Але з середини 1920-х рр. в силу зміни політичної кон'юнктури та перепрофілювання інституту поступово робота в даному напрямку зортається. Автор, на основі залучення широкого масиву архівних матеріалів та епістолярної спадщини працівників інституту, розкриває складну ситуацію в якій опинився навчальний заклад на початку 30-х рр. Сталінські репресії, боротьба з «українським націоналізмом», нова радянська ідеологія у сфері науки та культури негативно вплинули на долю та стан нумізматичної колекції. Нею зацікавились державні політичні органи влади, які хотіли її використати для вирішення ряду фінансово-економічних проблем країни. Не дивлячись на історичну та культурну цінність нумізматичного зібрання, воно було вилучено з Ніжина та передано до столичних установ, для зберігання, де й припинило своє існування, як унікальна музейна пам'ятка.

Ключові слова: Ніжинська Вища школа, нумізматичне зібрання, музейний комплекс, колекція, описи, вилучення та переведення.

Своє коріння сучасна музейна справа України бере з музейних кабінетів закладів вищої освіти, що почали з'являтися на початку ХІХ ст. одночасно з самими вишами. Саме університетські музеї стали основними провідниками нової ідеології, спрямованої на представників «мислячої публіки», а пізніше й широкі народні маси. Вже на початок ХХ ст. у Російській імперії діяло близько 300 вищих навчальних закладів, у тому числі 13 університетів. На українських землях

університети функціонували в Харкові (1805 р.), Києві (1834 р.), Одесі (1865 р.), кожен з яких мав свої власні музеї. Окремо слід виділити музейний комплекс Ніжинської вищої школи, яка існувала в багатьох організаційних формах (Гімназія Вищих наук, фізико-математичний та юридичний ліцеї, а з 1875 р. – Історико-філологічний інститут). Музей у Гімназії Вищих наук з'явився з самого початку її існування, як зібрання мінералів, чучел птахів та тварин, карт та інших навчальних посібників. Із часом у музеї з'явилися перші нумізматичні експонати, що поклали початок формуванню нумізматичної колекції, яка з часом, разом з картинною галереєю, стане окрасою всього музейного комплексу навчального закладу.

Історію нумізматичного зібрання умовно можна розділити на два нерівнозначні періоди. Перший - (1833-1918/1920 рр.) - від моменту перших офіційних згадок про існування міні-кабінету до останнього упорядкування та складання повного опису нумізматичного зібрання (1918 р.) і перетворення Історико-філологічного інституту в Ніжині (далі – ІФІН) у Науково-педагогічний інститут. Другий – з 1920 р. до середини 30-х рр. ХХ ст. – період, коли вищій навчальний заклад зазнавав швидких організаційних трансформацій – науково-педагогічний інститут (1920–1921 рр.), інститут народної освіти (1921–1930 рр.), інститут соціального виховання (1930–1933 рр.) та педагогічний інститут (1933–1939 рр.), а нумізматична колекція поступово зменшувалась, аж поки не була передана до фондів Всеукраїнського музейного містечка (зараз – Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник). Точна дата переведення нумізматичної колекції до Києва до сих пір не встановлена, і залишається предметом дискусій - одні вчені називають 1934 р., інші –1935 р., а дехто навіть і 1936 р.

Нумізматичне зібрання Ніжинської вищої школи та його доля неодноразово ставали об'єктами наукових розвідок та публікацій багатьох вчених та дослідників [1-9]. Але більшість із них присвячені першому періоду існування нумізматичного зібрання в стінах гоголівського вишу. Другий період практично не знайшов свого вивчення у роботах спеціалістів, він висвітлювався епізодично, поверхово і практично не має своєї історіографічної бази.

На початок ХХ століття нумізматичне зібрання Ніжинського Історико-філологічного інституту було собою цілісною колекцією – структурованою (тут були представлені різні регіони та періоди розвитку світових грошових систем: антична, візантійська, середньовічна європейська та східна, російська та монети новітнього часу країн Європи), майже повністю описаною та задокументованою, яка мала

своє окреме місце у музейному комплексі ІФІН та постійне, облаштоване спеціальними меблями, місце свого зберігання. Не дивлячись на те, що інститутський музей не був розрахований на постійне та масове відвідування (він працював для сторонньої публіки тільки один день на місяць), його експозиція все ж таки використовувалася у навчально-пізнавальних цілях для студентів інституту.

У звіті про стан та діяльність інституту за 1916 р. зафіксовано, що нумізматичне зібрання вміщує 6069 номерів. Однак уже на початку 1918 р. була проведена значна робота з впорядкування та опису зібрання, у результаті якої світ побачила брошура директора ІФІН І.П. Козловського. Цю брошуру під назвою «Отчет о состоянии коллекции Института князя Безбородко к 1 января 1918 года» можна вважати останнім систематизованим описом нумізматичної колекції навчального закладу [1]. Сам автор вважав свою роботу «... не науковим, а просто інвентарним описом» [7, с. 11]. Детальний огляд цієї праці представлений у роботі ніжинських краєзнавців С.Ю. Зозулі та О. Г. Самойленка [7, с. 11–12]. Тому проаналізуємо лише кількісні показники колекції, наведені І.П. Козловським. У брошурі зазначено: «Загальний підсумок нумізматичного зібрання на 1 січня 1918 року: По таблиці А (руські монети та інші предмети, головним чином з ящиків правої половини шафи...арабська нумерація) – 1860. По таблиці Б – вміщує звіт по не руських монетах... – 2795. Непридатних монет – 1100. Золотих монет, що не увійшли до таблиць –60. Новопрیدбаних румунських – 2. Зліпків з мідних – 2. Разом – 5819» [1, с. 44]. Таким чином ми будемо виходити з цифри 5819 експонатів, наведеної Козловським. Хоча вітчизняна дослідниця Р.М. Яушева-Омельянчик наводить іншу цифру - «4713 предметів (в тому числі 574 медалі та жетона)» [3, с. 186]. У роки революції та громадянської війни нумізматичною колекцією та її проблемами ніхто не займався. Слід однак наголосити, що інституту попри всі поневіряння вдалося зберегти колекцію від розграбовування. Вже «3 вересня 1916 р. Конференція інституту ухвалила перенести: «Гоголівську кімнату», нумізматичну колекцію і рукописне зібрання до робочого кабінету директора і доручила саме йому бути завідувачем цього зібрання. Ця ініціатива директора й врятувала зібрання цінностей...» [10, с.]

У звіті «Про стан та діяльність Ніжинського науково-педагогічного інституту за II півріччя 1919-1920 навчального року» у розділі «навчальні посібники» зазначено: «...нумізматичне зібрання складається зі 5814 номерів, асигнацій, монет золотих (91), срібних та мідних, медалей та зліпків, ящик з 250 екземплярами знімків давніх

камей (зібрання це було раніше оцінено у 2679 крб. 17 коп. нині вартість його значно вище й може бути визначена спеціалістами)... Крім того, згідно опису, складеного колишнім професором Інституту Сперанським, зберігається 200 номерів рукописів, 19 грамот Венеціанських дожив та факсиміле Архангельського Євангелія 1092 року. Картинна галерея, пожертвована графом Кушельовим-Безбородько Ліцею у 1845 році, вартістю 10870 крб.» [11, арк. 1 зв.]. У документах за 1920-21 навчальний рік в розділі «Про навчальні посібники інституту» стоїть помітка автора-упорядника «переписати з попереднього звіту» [11, арк. 11 зв.]. А документи наступного року слово в слово повторюють відомості за 1919 рік [12, арк. 2 зв.]. Разом з тим, слід відмітити, що інтерес до збереження зібрання та проблем нумізматики в цілому, в стінах гоголівського вишу, продовжував зберігатися, хай і «по інерції». Про це свідчить наприклад те, що продовжувалось наповнення колекції, хай і спорадично, за рахунок пожертв та дарунків від приватних осіб. р. Яшова-Омельянчик у своїй статті наголошувала на тому, що «Опис... 1918 р.» завершувався інформацією про те, що: «... № 574 - медаль 1888 р. в «Пам'ять чудового порятунку царської родини» була подарована музею 30 серпня 1919 р. місцевим гімназистом І. Г. Спаським» [3, с. 186]. У розділі щорічного звіту за 1921 рік, під назвою «Відомості» та вчені праці професорів та викладачів Інституту» вказувалось, що: «У звітному році друкувався XXXIV том «Відомостей» (щорічне наукове друковане видання ІФН – О.Л.). У цьому томі вийшла робота професора В.Г. Ляскоронського «Римська монета в межах Південної Русі, як історичне джерело для давнього періоду руської історії» та звіт про діяльність інституту у 1918-1919 навчальному році...» [12, арк. 9; 14]. На початку 1920-х рр. відродився інтерес до занять нумізматикую не лише у представників професорсько-викладацького колективу, а й адміністрації інституту. У нових навчальних програмах (на 1920/1921 навчальний рік) для студентів історико-філологічного відділення (бібліотечно-музейного підвідділу) поряд з курсами слов'яно-руської та української етнографії, історії народної творчості, архівної та екскурсійної справи планувались окремі курси для вивчення дипломатики, геральдики, історії мистецтв та нумізматики. Навіть було заплановано проведення окремого семінарію з історії нумізматики та грошового обігу «на Україні та в Росії», але правда всього в об'ємі 2 годин [12, арк. 18]. Продовжувалась практика проведення навчально-пізнавальних екскурсій із залученням огляду нумізматичної колекції. У травні 1924 р. Ніжинський Інститут Народної Освіти з екскурсією відвідали викладачі та студенти

Луганського ІНО. У програмі екскурсій було заплановано відвідування та «Огляд картинної галереї, книгозбірні, Гоголівського музею, історичного музею НІНО разом із нумізматичною колекцією» [13, арк. 30].

На початку 1920-х рр. було проведено переформатування інститутського музейного комплексу. До цього всі відділи музею, перебували в підпорядкуванні інститутській бібліотеці. Але з 1924 р. всі вони були виведені з підпорядкування бібліотеки та об'єднані в єдиний музейний комплекс. У «Анкеті Ніжинського музею» за 1924 р. складений його завідувачем професором І. І. Семеновим зазначалось: «Музей складається з п'яти відділів – Гоголівського, рукописів, нумізматичного, картинної галереї, історичного. Музей імені Гоголя при Ніжинському інституті Народної Освіти розміщується в одній із кімнат фундаментальної бібліотеки, там само розміщуються рукописний та нумізматичний відділи. Історичний відділ розміщується окремо в двох окремих кімнатах. Картинна галерея розміщена в різних приміщеннях Інституту: читальному, актовому залах та інш.» [15, арк. 6]. У чернетці «Анкети...» було зазначено, що нумізматичний відділ має 6722 експонати, у тексті ця цифра була перекреслена і написана нова – «4729 монет та медалей» [15, арк. 25]. Таким чином можна уявити, які втрати були нанесені нумізматичному зібранню за роки революції та громадянської війни. У цій же справі міститься документ про передачу музею від професора О. С. Грузинського професору І. Семенову [15, арк. 45 зв.]. У ньому останній повідомляв – «Нумізматичне зібрання здавалось та приймалось за рукописним «Описом монет, медалей, жетонів, асигнацій, що входять до складу нумізматичного зібрання Інституту від 16 лютого 1918 р.» та опису «Надходжень монет та інших предметів до міністерства з 17 лютого 1918 р.». Існування цього опису (на жаль ще не виявленого дослідниками в архівах) свідчить, про надходження нових експонатів до нумізматичного зібрання після 1918 р., але скоріш за все таких надходжень було не багато. Акт передачі колекції 1924 р. засвідчує, що: «... Відсутні по першому «Опису» одна монета (№ 3866), з медалей – п'ять (Замість № 253 є мідно-бронзова). Деякі медалі в «Опису», мабуть помилково названі «срібними», вони мабуть зроблені з якогось сплаву. Крім того у нумізматичному ящику знайдені необліковані в «Опису» десять паперових грошових знаків останнього часу. Один з них – Союзу споживчого товариства, дванадцять металевих монет, одна медаль Петра Великого, одна медаль Гуса. У нумізматичному ящику ще зберігаються срібні ложки, що належать Інституту – 86 цілих та 11 поламаних» [15, арк. 45 зв.].

Поступово науково-дослідний запал перших післяреволюційних років згаснув. З початком компанії «коренізації», діловодство інституту не лише було переведено на українську мову, а й корінним чином змінився весь документообіг, що вимагався Народним Комісаріатом Освіти (НКО) для щорічної звітності. З кінця 1924 р. НКО перестав вимагати від інституту огляду та опису «навчальних посібників». Тому опис нумізматичної колекції, її стан та використання у навчально-виховному процесі перестали включатися у звітну документацію. З середини 20-х рр. з інститутського діловодства повністю зникають будь-які згадки не лише про нумізматичну колекцію, а й навіть про весь музейний комплекс. Іноді, столичні керівні установи, використовували інститутський музей у своїх допоміжних цілях. Так у 1927 р. Державна Академія історії матеріальної культури РРФСР зверталась з листами до музею, з метою уточнення деяких даних. У місцевій газеті «Нове Слово» від 12.12.1926 р. та 12.01.1927 р. були надруковані замітки про знахідки монетних скарбів у Ніжинській окрузі. Академія цікавилась, чи щось відомо музею про ці знахідки та склади скарбів. Ректор Ніжинського інституту Народної Освіти М. Куїс у листі-відповіді повідомляв: «...про знахідки скарбів у с. Безуглівка та с. Припутнях Ніжинської округи ніяких свідчень ні в Музеї, ні в інших установах м. Ніжина не мається. Завідувач інститутським музеєм, планує найближчим часом, особисто виїхати на місце знахідок. Про результати буде повідомлено» [16, арк. 11–12]. Того ж року зі столиці поступив перший тривожний сигнал, що стосувався музейного комплексу інституту. Заступник наркома освіти Я. Ряппо направив ректору НІНО та Київському краєвому інспектору з охорони пам'яток культури листа наступного змісту. «За повідомленням тов. Кантаровича, що оглядав Гоголівський музей в Ніжині, цей музей знаходиться в недоброму становищі і гоголівські рукописи переховуються погано, збирання ж історичних пам'яток м. Ніжина й округи в цей музей не проводиться. Отже Наркомос УСРР прохає вас звернути на це увагу та допомогти Окрінспектурі Наросвіти та Інституту Народної Освіти поліпшити становище музею та його поповнення» [16, арк. 18]. Але не дивлячись на цю вимогу, стан справ довгий час не змінювався. У жовтні 1930 р. відбулось розширене засідання Ради Ніжинського Інституту Соціального Виховання на якому розгадалося питання про стан бібліотеки та музейного комплексу [17, арк. 6]. Бібліотечна комісія, яка провела інспекцію з даного питання, була змушена констатувати, що дійсно «не було належного догляду за рукописами, що зберігаються в «гоголівській кімнаті» [17, арк. 6]. На запитання директора НІСВ С. Поради

«Чи можна бути впевненим, що на сьогодні виключена можливість шкідництва (крадіжок, псування літератури, тощо) у бібліотеці та музеї?» на що завідувач бібліотекою В'ячеслав Костянтинівич Пухтинський відповів: «Доступ до них...має тільки пед. персонал, якому ми повинні довіряти. Загрози з цього боку останнім часом не помічались...», хоча з його наступних слів стає зрозумілим, що поодинокі випадки крадіжок були (колишнім викладачем Данчевським), але адміністрація на них не реагувала й винні не понесли ніякого покарання. [17, арк. 8]. У кінці свого виступу Пухтинський констатував: «...студенти мають не потрібний доступ до приміщень бібліотеки та музею, що викликає небезпеку зловживань. Охорони достатньої не має...» [17, арк. 9 зв.]. За результатами широкого обговорення проблеми рада прийняла постанову: «Доручити зав. господарством до 1 листопада 1930 р. зробити грати на вікнах у Гоголівській кімнаті та приробити замки до шаф із рукописами» [17, арк. 11]. Як покажуть наступні події, цього зроблено не було. Те, що музей та його колекції не були пріоритетними питаннями для адміністрації інституту свідчить той факт, що у «Планах роботи Ніжинського Музею ім. М. Гоголя на 1930/31 рр.» було заплановано тільки «заготовити матеріали та зробити вітрини для нумізматичного та етнографічного відділів...» й то лише «протягом року» [18, арк. 4].

Ситуація трохи змінилась лише на початку 1930-х рр. За результатами відвідування інституту наркомом освіти М. Скрипником у літку 1932 р. у фонді документів під назвою «Матеріали по обстеженню Ніжинського інституту Соцвиху представником ЦК КП/б/У» з'явилась невеличка замітка наступного характеру: «В системі навчально-допоміжних закладів інституту є надзвичайної цінності бібліотека, яка має... літературу – спадщину історико-філологічного факультету (так в тексті, правильно – інституту) та цінні бібліотеки окремих професорів... Музей імені М. Гоголя, розгорнув свою діяльність з так званої Гоголіанської кімнати, що мала реліквії з життя Гоголя та нумізматичну колекцію... в музеї містяться художні твори та речі побутового характеру, що показують картину життя дворянсько-поміщицької верстви ХІХ століття» [19, арк. 33]. Таким чином нумізматичне зібрання змінило свій статус і було переведено із «навчальних по-сібників» у «навчально-допоміжний заклад». Можливо також згад-ки про «надзвичайну цінність» бібліотечних та музейних колекцій і стали однією з причин їх наступного переміщення до Києва.

Того ж року відбулася чергова зміна відповідального за збереження нумізматичної колекції інституту. 14 червня 1932 р. нумізматична

колекція була передана від професора К. Т. Штепи новому відповідальному – доценту А.М. Соломасі. За результатами передачі було складено «Акт огляду нумізматичної колекції Ніжинського інституту». Його підписали присутні при цьому К. Т. Штепа, А. М. Соломаха та В. К. Пухтинський (завідувач бібліотеки). Перевірка проводилась за описом складеним директором інституту І. П. Козловським ще у 1918 р. Наведемо цей документ повністю. «Перевірено: Правий бік.

1) Ящик перший №№ (від 234 до 852) за нумерацією повинно бути 619, в наявності 580;

2) Ящик другий (від 853 до 968) за нумерацією 116, є в наявності 111;

3) Ящик № 3 третій (від 969 до 1945) за нумерацією 77, є в наявності 77;

4) Ящик № 4 (від 1046 до 1176) за нумерацією 131, є в наявності 125;

5) Ящик № 5 (від 1177 до 1307) за нумерацією 131, є в наявності 123;

6) Ящик № 6 (від 1308 до 1357) за нумерацією 50, є в наявності 47;

7) Ящик № 7 (від 1358 до 1483) за нумерацією 126, є в наявності 123, 14 асигнацій, 7 монет, що їх не виявлено, і 5 медалей;

8) Ящики № 8, 9, 10 не перевірено.

9) Ящик № 11 із золотими монетами (від 4089 до 4148) – за нумерацією 60 монет, в наявності 60;

Лівий бік.

1) Ящик №1 (№№ 1484–1591) – за нумерацією 108, є в наявності 103 монети й 3 папіруси (?);

2) Ящик № 2 (№№ 1592–1680) – за нумерацією 89, є в наявності 89, та одна, що її не виявлено;

3) Ящик № 3 (№№ 1681–2066) – за нумерацією 386, є в наявності 386;

4) Ящик № 4 (№№ 2067–2214) – за нумерацією 148, є в наявності 137;

5) Ящик № 5 (№№ 2215–2346) – за нумерацією 132, є в наявності 105;

6) Ящик № 6 (№№ 2347–2642) – за нумерацією 296, є в наявності 274, та 13, що їх не виявлено;

7) Ящик № 7 (№№ 2643–2775) – за нумерацією 133, є в наявності 126;

8) Ящик № 8 (№№ 2–62943) – за нумерацією 168, є в наявності 168;

9) Ящик № 9 (№№ 2944–3246) – за нумерацією 303, є в наявності 300, та 7, що їх не виявлено;

10) Ящик № 10 (№№ 3247–3780) – за нумерацією 534, є в наявності 523, та 18, що їх не виявлено;

11) Ящик № 11 (№№ 3784–4088) – за нумерацією 308, є в наявності 303, та одна, а всього 304;

Верхній ящик під склом: від № 1 по 233 включно, мусить бути 234, виявлено через скло 230. Опис монет знаходиться в ящику № 11 лівого боку. Накладено печатку Ніжинського ІСВ, що знаходиться в секретаря ІСВ. Один примірник цього акту знаходиться в ящику № 11. [Підписи – Штепа, Соломаха, Пухтинський]. [20, арк. 1–2]. Всього – 3761 монета та медаль (без врахування вмісту трьох ящиків).

З цього документу можна побачити, що з колекції зникла понад сотня монет, (а якщо порівнювати цю цифру з даними підрахунків професора І. Семенова за 1924 р., можна констатувати, що колекція кількісно зменшилася на 968 екземплярів, тобто втратила майже свою четверту частину), причому 4 монети зникли з виставкової експозиції, а вони були особливо цінними. На думку більшості дослідників, саме цей виставковий відділ представляв у колекції найбільшу історичну та матеріальну цінність. У ньому були вміщені давньогрецькі, македонські та елліністичні монети. Тут були представлені монети перших римських імператорів від Юлія Цезаря до Нерви – (54 екз.). Частину експозиції займали монети імператорів Східної Римської імперії та Візантії. Причому «візантійська» частина експозиції найбільша і найзмистовніша за кількістю представлених у ній екземплярів. У експозиції були наявні золоті монети королів Речі Посполитої XVI–XVIII ст. та римських пап XVIII–XIX ст. «Руській» відділ експозиції містив «новгородські» гривні, три срібляники Володимира Великого (з Магерського скарбу 1852 р.), шкіряний карбованець Дерптської міської каси, золоті та срібні карбованці та монети інших номіналів від Олексія Михайловича до Катерини II. Експозиція вміщувала солідну збірку паперових асигнацій Російської імперії та медалей [7, с. 58–65]. Ні К. Т. Штепу, ні А. С. Соломаха втрата частини нумизматичної колекції, як стає зрозумілим з подальших подій, ніскільки не збентежила. Навіть не постало питання. коли і як зникли монети і де вони зараз знаходяться. Поверховий огляд колекції, без точних підрахунків, прийняття кількості експонатів «на віру», відсутність огляду частини колекції – все це зайвий раз засвідчує твердження авторів «Описи нумизматического собрания...», що долею колекції ніхто серйозно не переймався та її збереженням ніхто не цікавився [7, с. 24].

За час, що А. Соломаха був зберігачем, з колекції у грудні 1932 р. було вилучено 60 «особливо цінних» монет та передано на зберігання до місцевого відділу Державного Політичного Управління (ДПУ). У січні 1934 р. під час передачі інституту ректором С. С. Порадою новому ректору В. І. Лазукевичу завідувач колекцією А. Соломаха подав на ім'я нового керівника рапорт, у якому зазначив: «Згідно з наказом директора мною прийнята нумізматична колекція від проф. Штепи по каталогу «Опись монет, медалей, жетонов, ассигнаций и других знаков входящих в состав нумизматического собрания института. Начата 7 января 1918 года. Окончена 16 февраля 1918 года». Колекція прийнята після перевірки в присутності т. Пухтинського, на що є відповідний акт від 28.VIII. 32 р. Здача й приймання проведені без детальної перевірки змісту через відсутність фахівців-нумізматів, а за кількісним обліком. Всі зазначені в акті-передачі від 28.VIII. 32 року речі знаходяться на місці в шафі в кімнаті Гоголя, крім /60/ дуже цінних монет, які знаходяться на схроні в ДПУ, згідно акту від 1 грудня 1932 р. За цілісність колекції відповідаю. Зав. нумізматичною колекцією – /Підпис/ – Соломаха» [21, арк. 25].

У своїх споминах В.К. Пухтинський наводить один випадок, який, як він вважав, вирішив подальшу долю нумізматичної колекції інституту. Влітку 1934 р. відбулась спроба її пограбування. Двоє юнаків (колишній випускник та студент-філолог II курсу) «... вночі, через вікно на першому поверсі, проникли в «кімнату Гоголя», де знаходилася скринька з монетною колекцією, розбили скляну вітрину... та викрали одну з золотих грецьких монет та цілий мішок олов'яних зливків, на яких були вибиті копії різних монет, прийнявши їх за срібло» [22, арк. 7–9]. Наступного дня, злодії прийшли у місцеве відділення «Торгсину» та намагалися обміняти половину розпиленої золотої давньогрецької монети на товари. Тут вони й були заарештовані. Над ними відбувся суд, але отримали вони незначні строки ув'язнення – 5 та 1 рік. Адвокат, що їх захищав, наполягав на тому, що підсудні навчалися у закладі, який був: «Гніздом буржуазних націоналістів! І чекати від них чогось іншого не доводиться» [22, арк. 8]. Ця історія до сих пір залишається доволі загадковою та до кінця не зрозумілою. Окрім наведеної художньої згадки у споминах Пухтинського, про цей випадок у документації інституту не має жодного свідчення. р. Яшуева-Омельяничик вважає, що це була навмисна чутка, розпущена, щоб показати нездатність адміністрації інституту належним чином зберігати експонати колекції та пришвидшити їх переміщення до столичних музейних установ. Крім того, В.К. Пухтинський наголошує на

викраденні золотої давньогрецької монети, а золотих давньогрецьких монет у колекції інституту не було, що засвідчує «Опис... 1918 р.». Взагалі, спомини В'ячеслава Костянтиновича, дуже часто «грішать» на неточності та помилки. На нашу думку, столичне керівництво вже давно вирішило «централізувати» колекцію, а пограбування (якщо воно було) дало для цього зайвий привід. Вже на той час побачила світ сумнозвісна Постанова НКО України № 873/1 від 24 лютого 1933 р. про передачу всього музейного золота у Держбанк СРСР. А 11 липня 1935 р. буде видана наступна (№ 842) про переміщення речей, що мають державне значення, в центральні історичні музеї для постійного зберігання.

Разом з нумізматичною колекцією Ніжинський інститут втратив колекцію рукописів М.В. Гоголя (148 предметів – листи, малюнки, рукописи тощо), частину з 238 стародруків, картинну галерею, експонати музею М. Заньковецької (17 предметів з історико-етнографічного зібрання) та понад 10 тис. книг. На жаль коли точно нумізматична колекція була вивезена з Ніжина нам встановити не вдалося, але документи свідчать, що вивіз музейних експонатів розпочався з осені 1934 р. і продовжувався у 1935 р. У листопаді 1934 р. музей був змушений передати Всеукраїнській Академії Наук листи й малюнки М. Гоголя, ряд документів з архіву Гімназії Вищих Наук, грецьке Євангеліє початку XI ст., «Второзаконня» грузинською мовою, «Апостол» XIV ст., пергаментні грамоти венеціанських дожів XV–XVI ст., кілька свинцевих вислик печаток, книги з типографії Альда Мануція (т. з альдини), пергаментні рукописні свитки східного письма [23, арк. 1–2 зв.]. Наступного, 1935 р. до Київського Державного Університету було «передано» 60000 томів історичної та художньої літератури, яка «не представляла будь-якої цінності». Всі заперечення дирекції інституту, що «... вилучення цієї літератури на 65 % знецінює вартість бібліотеки та ... після цієї операції жодна літературознавча робота стає неможливою... « залишилися без відповіді столичного керівництва [24, арк. 19]. Від такої експропріації постраждали музейні колекції не тільки Ніжинського педагогічного інституту. У травні 1936 р. до фондів Центрального історичного музею у такій самий спосіб була передана нумізматична колекція Київського університету разом зі спеціальною літературою [25, с. 135].

Спроба адміністрації інституту в 1940 р. (напередодні святкування 120-ї річниці вузу) повернути хоча б частину вилучених музейних експонатів до Ніжина успіху не мала. В.К. Пухтинському та декану філологічного факультету М. І. Поводу «... у музейному містечку (Києво-Печерська Лавра) заявили, що всі монети суворо систематизовані та

занесені в реєстри по відділам, а тому поверненню не підлягають...» [22, арк. 9].

Підводячи підсумки, слід наголосити, що період 1920-30-х рр. для нумізматичного зібрання Ніжинської Вищої школи, став часом поступового занепаду, який врешті-решт призвів її до повної ліквідації. Можна сказати, що вона стала «однією з жертв» нової культурної політики більшовиків та радянської ідеології 1930-х років. Нумізматичне зібрання, наряду з іншими колекціями, на початок ХХ ст. була окрасою музейного комплексу Ніжинського історико-філологічного інституту. Вона нараховувала понад 5000 предметів, серед яких були унікальні екземпляри і входила до числа найбагатших нумізматичних колекцій Лівобережної України. Майже без втрат переживши роки національно-визвольної революції та громадянської війни, зібрання мало гарні перспективи подальшого розвитку в успішні роки «українського відродження». Однак у силу ряду суб'єктивних та об'єктивних обставин та факторів не змогла повністю використати свій потенціал. Небажання адміністрації та представників навчально-педагогічного колективу інституту піклуватися нумізматичним зібранням, вирішувати його проблеми, збагачувати та поповнювати фонди з одного боку та зовсім не науковий інтерес до вмісту колекції з боку місцевих та столичних адміністративно-політичних структур з іншого вирішили долю наукового зібрання. Нумізматична колекція, яка збиралась понад сто років студентами та викладачами Ніжинської Вищої школи і, всіма небайдужими була одноосібним рішенням НКО вилучена з Ніжина та переведена до іншої установи, де назавжди зникла як унікальна нумізматична колекція та рідкісна музейна пам'ятка.

Література

1. Козловский И.П. Отчет о состоянии коллекции Института князя Безбородко к 1 января 1918 года. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. 1918. Т. 32. С. 24-45.
2. Яушева-Омельянчик Р.М. Доля і трагедія Ніжинського мюнцкабінету. *Література та культура Полісся*. Вип. 8. Ніжин, 1997. С. 107–111
3. Яушева-Омельянчик Р.М. Судьба Нежинского мюнцкабинета. *Література та культура Полісся*. Вип. 44. Ніжин, 2008. С. 183-188.
4. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005. 402 с.
5. Моціяка П.П. Кімната-музей Миколи Гоголя й інші колекції Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині. [Ніжинська старовина](#). 2013. Вип. 15. С. 80-89.
6. Самойленко О.Г. Корпус античних монет у нумізматичній колекції Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині на початку ХХ ст. [Ніжинська старовина](#). 2013. Вип. 15. С. 90-97.

7. Самойленко А.Г., Зозуля С.Ю., Потапенко М.В. Описи нумизматического собрания учреждений Нежинской высшей школы середины XIX – первой трети XX вв. Нежин, 2013. 192 с.

8. Лейберов О.О. Витоки та становлення нумізматичної колекції Ніжинської вищої школи (початок 20-х – середина 70-х років XIX століття). *Література та культура Полісся*. Вип. 102. Серія «Історичні науки». Відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. С. 29-48.

9. Лейберов О.О. Колекція Й.Ф. Паєвського у зібранні міністерства Юридичного ліцею князя Безбородько у Ніжині. *Література та культура Полісся*. Вип. 106. Серія «Історичні науки». Відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. С. 145-160.

10. Моціяка П.П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. 312 с.

11. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, (далі – ВДАЧОН), ф. Р-6121, оп. 1, спр. 1.

12. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 6.

13. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 69.

14. Ляскоронський В. Г. Римская монета в пределах Южной Руси как исторический источник для древнейшего периода русской истории. *Известия Историко-филологического института князя Безбородько в Нежине*. Т. XXXIII. Нежин, 1920. С. 3-16.

15. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 695.

16. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 666.

17. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 149.

18. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 688.

19. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 217.

20. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 700.

21. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 2, спр. 3050.

22. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО), ф. Р-1275, оп. 1, спр. 66.

23. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 693.

24. ВДАЧОН, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 694.

25. Зразок З.О. Міністерство Київського університету св. Володимира: становлення, діяльність та доля колекції (1834-1930-ті рр.). Переяслав., 2021. 283 с.

References

1. Kozlovskiy, Y. P. (1918). Otchet o sostoyanyy kollektssy Ynstytuta knyazya Bezborodko k 1 yanvarya 1918 hoda. [Kozlovsky I.P. Report on the state of the collection of the Prince Bezborodko Institute as of January 1, 1918] // Yzvestyya Ystoryko-fylohohycheskoho ynstytuta knyazya Bezborodko v Nezhyne. T. 32. - S. 24-45. [in Russian].

2. Yausheva-Omelyanchyk, R. M. (1997) *Dolya i trahediya Nizhynskoho myuntskabinetu* [Yausheva-Omelyanchyk R. M. The Fate and Tragedy of Nizhyn Cabinet of Ministers]. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polissia*. Iss. 8. Nizhyn, P. 107–111. [in Russian].

3. Yausheva-Omelyanchyk, R. M. (2008). *Sudba Nezhynskoho myuntskabyнета* [Yausheva-Omelyanchyk R. M. The fate of the Nezhytsky mint cabinet]. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polissia*. Iss. 44. Nizhyn. P. 183-188. [in Russian].
4. Samoilenko, H. V.; Samoilenko, O. H. (2005). *Nizhynska vyshcha shkola: storinky istoriyi* [Samoilenko G.V., Samoilenko O.G. Nizhyn Higher School: Pages of History] Nizhyn, 402 p. [in Ukrainian].
5. Motsiyaka, P. P. (2013). *Kimnata-muzey Mykoly Hoholya y inshi kolektsiyi Istoryko-filolohichnoho instytutu knyazya Bezborodka v Nizhyni* [Motsiyaka P.P. Mykola Gogols museum room and other collections of Prince Bezborodek's Historical and Philological Institute in Nizhyn] / *Nizhynska starovyna*. 2013. Iss. 15. P. 80-89. [in Ukrainian].
6. Samoilenko, O. H. (2013). *Korpus antychnykh monet u numizmatychniy kolektsiyi Istoryko-filolohichnoho instytutu knyazya Bezborodka v Nizhyni na pochatku XX st.* [A corpus of ancient coins in the numismatic collection of Prince Bezborodek's Historical and Philological Institute in Nizhyn at the beginning of the 20th century]. *Nizhynska starovyna – Nizhyn Antiquities*. Iss. 15. P. 90-97. [in Ukrainian].
7. Samoilenko, A. H., Zozulya, S. YU., Potapenko M. V. (2013). *Opysy numyzymatycheskoho sobrannya uchrezhdeny Nezhyns'koy vysshoy shkoly seredyny XIX – pervoy treti XX vv.* [Descriptions of the Numismatic Collection Established by the Nizhyn Higher School in the middle of the 19th – first third of the 20th centuries]. Nizhyn. 192 p. [in Ukrainian].
8. Leiberov, O. O. (2021). *Vytoky ta stanovlennya numizmatychnoyi kolektsiyi Nizhynskoyi vyshchoyi shkoly (pochatok 20-kh – seredyna 70-kh rokiv XIX stolittya)* [The origins and Formation of the Numismatic Collection of the Nizhyn Higher School (early 20s - mid-70s of the 19th Century)] *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polissia*. Iss. 102. Nizhyn: NDU im. M. Hoholya Publ. P. 29-48. [in Ukrainian].
9. Leiberov, O. O. (2021). *Kolektsiya Y.F. Payevskoho u zibranni mints'kabinetu Yurydychnoho litseyu knyazya Bezborodka u Nizhyni* [Collection of Y.F. Paevsky at the Collection of the Münzkabinett of Prince Bezborodko Law Lyceum in Nizhyn]. *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polissia*. Iss. 106. Nizhyn: NDU im. M. Hoholya Publ. P. 145-160. [in Ukrainian].
10. Motsiyaka, P. P. (2011). *Nizhynskyy Istoryko-filolohichnyy instytut knyazya Bezborodka u portretakh yoho dyrektoriv* [Nizhyn Historical and Philological Institute of Prince Bezborodek in the Portraits of its Directors]. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. Publ. 312 p. [in Ukrainian].
11. *Viddil zabezpechennya zberezhenosti dokumentiv Derzhavnoho arkhivu Chernihivskoyi oblasti v m. Nizhyni (further – VDACHON)* [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in the city of Nizhyn], F. R-6121, Op. 1, Spr. 1.
12. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 6.
13. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 69.
14. Lyaskoronskiy, V.H. (1920). *Rymskaya moneta v predelakh Yuzhnoy Rusy kak ystorycheskyy ystochnyk dlya drevneyshogo peryoda russkoy istoriyi* [The Roman Coin in Southern Russia as a Historical Source for the Oldest Period of Russian History]. *Yzvestyya Ystoryko-fylohicheskoho ynstytuta knyazya*

Bezborodko v Nezhyne – News of Count Bezborodko History and Philology Institute in Nizhyn. Vol. XXXIII. Nizhyn. P. 3-16. [in Ukrainian].

15. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 695.

16. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 666.

17. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 149.

18. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 688.

19. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 217.

20. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 700.

21. VDACHON, F. R-6121, Op. 2, Spr. 3050.

22. *Derzhavnyy arkhiv Chernihivskoyi oblasti* [State Archive of Chernihiv Region], F. R-1275, Op. 1, Spr. 66.

23. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 693.

24. VDACHON, F. R-6121, Op. 1, Spr. 694.

25. Zrazyuk, Z. O. (2021). *Mints-kabinet Kyivskoho universytetu sv. Volodymyra: stanovlennya, diyalnist ta dolya kolektsiyi (1834-1930-ti rr.)*. [Münzkabinett of Kyiv University of St. Volodymyr: Formation, Activity and Fate of the Collection (1834-1930s)]. Pereyaslav. 283 p. [in Ukrainian].

Leiberov O. O.

Senior lecturer in the Department of World History and International Relations,

Mykola Gogol State University of Nizhyn

lejberov@ukr.net

orcid.org/0000-0002-3846-747X

Numismatic Collection of Nizhyn Higher School in the 20s and 30s of the 20th Century

The paper examines the issue of the history of the numismatic collection of the Nizhyn Higher School in the 20s and 30s of the 20th century. At the beginning of the 20th century Nizhyn Institute of History and Philology was the owner of one of the largest collections of coins and medals belonging to higher education institutions in Ukraine. The numismatic collection was a complete, structured, described and well-arranged collection. In 1917–1921, the institute managed to preserve the collection, but scientific interest in the study of numismatics within the walls of the institute gradually began to decline. At the beginning of the 1920s, there is a revival and revival of interest in this issue. But since the mid-1920s, due to the change in the political situation and the re-profiling of the institute, work in this direction has gradually been curtailed. The author, based on the involvement of a wide array of archival materials and the epistolary heritage of the institute's employees, reveals the difficult situation in which the educational institution found itself in the early 1930s. Stalinist repressions, the fight against «Ukrainian nationalism», the new Soviet ideology in the field of science and culture had a negative impact on the fate and condition of the numismatic collection. State political authorities were interested in it, wanting to use it to solve a number of financial and economic problems of the country. Despite the historical and cultural value of the numismatic collection, it was removed from Nizhyn and transferred to capital institutions for storage, where it ceased to exist as a unique museum attraction.

Key words: Nizhyn Higher School, numismatic collection, museum complex, collection, descriptions, removal and transfer.